

TÚRI TAMÁS

Csanádi Pál és Bethlen István

Csanádi Pál *Amaz Szent Máté Evangéliumának 28-dik részében való igéknek kezdetű munkáját* a szakirodalom csak *Magyarozatként*¹ emlegeti. Egyetlen, az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kézirattárában fellelhető, 1780 körüli másolatból ismert, amelynek szövegét a függelékben adjuk közre. A Fodor Mózes által készített másolat² az Mss. 3066. jelzetű papírkötéses, félnegyed réttű kolligátum 40r–54v. lapjain található, több, az unitarizmus szempontjából fontos szöveg környezetében. Éppen ezért érdemes szemügyre vennünk e szöveggyűjtemény tartalmát:

2r–6v. *Az Atya Istenről és az ő fiáról az Úr Jézus Krisztusról való rövid tanuság kérdések és feleletek által.* – A munka befejezetlen, a 8. fejezetnél megszakad. (Valószínűleg eddig ismeretlen 17. századi unitárius káté vagy alkalmi feldolgozás.)

6v–10r. *Az Apostoli hitvallás. A részre hajlás nélkül való olvasóhoz 1684.* – A lap közepén kezdődik, más kéz írása és más tinta. Ismeretlennek látszó unitárius Krédó-magyarázat vagy annak kivonata.

10v–22r. *Preussius Janos confessioja*, melyet a *Kegyes olvasóhoz* címzett ajánlás vezet be. A 17–18. századi erdélyi szász és magyar unitáriusok körében jól ismert Johann Preuss³ hitvallásáról az *Unitárius egyháztörténet* is említést tesz. A lutheránusból unitáriussá lett szerző hét cikkelyben tárgyalja a keresztény hitvallást.⁴ További vizsgálatoknak kell kideríteniük, hogyan viszonyul a szöveg Benedykt Wiszowaty 1687-es kátéjához, amely eredetileg a Brandenburgban letelepedett unitáriusok védelmében íródott, Erdélyben pedig a katolikusok megerősödése után hasonló funkciót tölthetett be.

1 PAP Balázs, *Egy tizenhetedik századi református–unitárius hitvita dokumentumáról: Csanádi Pál: Pöröly*, *KerMagv*, 108(2002)/2–3, 199.

2 KOVÁCS Sándor, *Unitárius egyháztörténet*, Kolozsvár, Protestáns Teológiai Intézet, 2009, 153. Csanádi szövegét ő is közli (153–160).

3 Péter ÖTVÖS, *Preussen christliche Lieder in der unitarischen Gemeinde von Klausenburg: Bemerkungen zu dem Thema Unitarier und Spiritualisten in Siebenbürgen = György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16–17th Centuries*, eds. Mihály BALÁZS, Gizella KESERŰ, Bp., Balassi, 2000 (*Studia Humanitatis*, 11), 259–268. Egyéb munkáiról lásd Sz. SCHAFFER Andrea, *Johann Preuss műve Gottfried Arnold egyháztörténetében = Művelődési törekvések a korai újkorban: Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŰ Gizella, ÖTVÖS Péter, Szeged, József Attila Tudományegyetem, Régi Magyar Irodalom Tanszék, 1997 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 35), 507–520.

4 KÉNOSI TÓZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, ford. MÁRKOS Albert, bev., a fordítást a latin eredetivel egybevetette BALÁZS Mihály, s. a. r. HOFFMANN Gizella, KOVÁCS Sándor, MOLNÁR B. Lehel, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, II, 2009 (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai, 4/1–2), 796.

22r–39v. *Az egy állatban lévő három személyről való tudakozódás...* Feltehetően Toroczkai Máté munkája. Fontosságát mutatja, hogy több másolata ismert: a 18. századi *Vadadi Hegedűs-kóde*xben, illetve az OSZK Kt. Oct. Hung. 1097. jelzetű, *Unitárius hitviták* címmel ellátott 19. századi kolligátumban, melyet a másoló valószínűleg történeti dokumentumok gyűjteményeként hozott létre.⁵

39v–40r. *Beza in praefatione contra Valentinum Gentile*. – A Bernben kivégzett olasz eretnek nézeteit cáfoló Béza-szöveg elrettentő lehetett az unitáriusok körében, ugyanis az unitarizmust a Sátán művének tekinti. Béza valószínűleg így reagált az unitáriusok történetfilozófiai koncepciójára, amely szerint ők lennének a reformáció beteljesítői. Munkájának az erdélyi unitáriusok körében való reflektáltságáról tanúskodik, hogy a *De falsa et vera* bizonyos részletei ezzel vitáznak.⁶

40r–54v. *Amaz Szent Máté evangéliumának 28dik részében való...*

54v–64v. *Apologia et confessio receptae unitariae religionis in Transilvania per honorabilem Danielem Bekes superintendentem eiusdem receptae unitariae religionis et alios sibi adherentes*. – Befejezetlen. (Az unitáriusokra kényszerített ún. dési komplanáció szövege, amelyet Beke Dániel 1638. július 1-jén terjesztett a fejedelem és az országgyűlés elé. Több másolata ismert.)⁷

A dolgozat végén a *Magyarázat* szövegét értelmező jegyzetekkel, modern átírásban közlöm. A magánhangzók esetében a kéziratban szereplőket hagytam meg, míg a mássalhangzókat esetenként javítottam (pl. vadnak ~ vannak). Ellenben sehol nem emendáltam, javítottam a szövegen, annak ellenére, hogy az elírásokkal és homályos megfogalmazásokkal teli. Ehelyett értelmező és helyesbítő jegyzetekkel láttam el azt. Az elírásoknál a jegyzetben közöltem, hogy véleményem szerint milyen alaknak kellene a kéziratban állnia (pl. ellenkezőnk ~ Helyesen: ellenkezőink). Míg a régies és értelmezésre szoruló alakok szövegbeli első előfordulásánál értelmező jegyzetet közöltem, a továbbiakban viszont elhagytam ezeket, mivel a másoló konzekvensen használta a szövegbeli alakokat a jegyzetben közölt jelentéssel (pl. keresztelkedtenek ~ Értsd: keresztelkedtek). A szöveg közlésében a modern helyesírási elveknek megfelelően jártam el és a központosítást szintén modernizáltam, igyekeztem az írásjeleket a szöveg értelmének megfelelően elhelyezni.

Csanádi Pál *Magyarázata* (40r–54v) több szempontból is számot tarthat érdeklődésünkre. Egyfelől a református Vári Szárnyas Jánossal való hitvita elindítója volt, másfe-

5 BALÁZS Mihály, *Teológia és irodalom: Az Erdélyen kívüli antitrinitarizmus kezdetei*, Bp., Balassi, 1998 (Humanizmus és Reformáció, 25), 168–169.

6 BALÁZS Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1988 (Humanizmus és Reformáció, 14), 35–36. A szöveg modern kiadása: *Correspondance Théodore de Bèze*, VIII (1567), eds. Hippolyte AUBERT, Henri MEYLAN, Alain DUFOUR, Claire CHIMELLI, Mario TURCHETTI, Genève, Droz, 1973 (Travaux d'Humanisme et Renaissance, 36), 234–246.

7 Lásd: *The Manuscripts of the Unitarian College of Cluj/Kolozsvár in the Library of the Academy in Cluj Napoca*, compiled by Elemér LAKÓ, I, Szeged, 1997. MsU. 54/A, MsU. 117/C, MsU. 1105/Q, MsU. 1260, MsU. 1414–1420, MsU. 1580. A szöveg magyar fordítása: KÉNOSI TÖZSÉR János, UZONI FOSZTÓ István, *Az erdélyi unitárius egyház története*, II, Kolozsvár, Erdélyi Unitárius Egyház, 2009, 501–508.

lől a *Magyarázat* – amint kolligátumunkban nem szereplő, de 18. századi egyháztörténeti dokumentumokban megőrzött teljes címe is mutatja – Bethlen István kívánságára íródott, s ez indokolta teszi az unitáriusok és a gubernátor viszonyáról ránk maradt adatok előszámlálását.

Az 1572-ben született Csanádi Pál Enyedi György tanítványaként kezdte meg iskoláit. 1595-ben a torockói iskola igazgatójává nevezték ki, majd mikor ottani paptársát, Toroczkai Mátét 1597-ben püspökké választották, követte őt Kolozsvárra, ahol segéd-tanítói állást kapott. Egy évvel később már a tordai gimnázium igazgatója, ám hamarosan visszatért Kolozsvárra. 1603-ban Andreas Cromer társaságában itáliai tanulmányútra küldték, ahonnan 1608-ban filozófiai és medikus doktori címmel tért haza. A kolozsvári iskolát 24 éven keresztül vezette: előbb Cromerral közösen, majd 1613-tól egyedül. 1632-ben, Radécus Bálint halála után a dicsőszentmártoni zsinat püspökké nevezte ki Csanádit, aki haláláig (1636) viselte e tisztséget.⁸ A Tözsér–Fosztó-féle *Egyháztörténet*ben Csanádi munkáinak lajstromából jól látszik,⁹ hogy az 1610-es években intenzív hitvitázó tevékenységet fejtett ki a Kolozsváron egyre erősebbé váló református felekezet ellen. 1615-ben írta meg az általunk is közreadott *Magyarázatot*, melyben Máté evangéliumának 28. részét értelmezi.

A munka egyfelől az érintett dogmatikai kérdések miatt látszik különösen fontosnak. Az értelmezett bibliai hely ugyanis azok közé tartozik, melyek az ortodox álláspont szerint a Szentháromság létét bizonyítják. Csanádi, aki természetesen tagadta ezt, érveit a Bibliából és Enyedi György *Explicationes* című munkájának vonatkozó fejezetéből merítette.¹⁰ A Bethlen Istvántól érkezett felkérésnek nemcsak ezért nem volt könnyű eleget tenni. A mondott bibliai hely ugyanis nem csupán a Szentháromságtan egyik alapköve volt a reformátusok szemében, hanem magyarázata óhatatlanul azzal a veszéllyel járt, hogy az unitáriusok belecsúsznak a keresztségre vonatkozó álláspontjuk kifejtésébe. Márpedig ebben nem rendelkeztek letisztult állásponttal, illetőleg többségük a jelek szerint olyan véleményen volt, amely lehetővé tette volna a reformátusoknak, hogy előhúzzák az anabaptizmus vagy a szentséggyalázás jól bevált vádjait. Ha csak egy pillantást vetünk az unitáriusok különböző csoportjai által használt kátékra, ezt könnyen beláthatjuk. Toroczkai Máté püspök kátéja¹¹ egyértelműen fölöslegesnek mondja a keresztyén szülőktől született gyermek „mosogatását”, mert ez éppen úgy atyáról fiúra száll, mint a nemesség. Más megfontolásokból hasonlóan vélekedett Fausto Sozzini is, de fontos hangsúlyoznunk, hogy álláspontja nem egyezik a már bizonyára többek kezében ott lévő rakóvi kátében leírtakkal. Ez a felnőttek, legalábbis a hit kérdésében már véleményt formálni tudó ifjak megkeresztelését írja elő. Hasonló megfontolásokat tartalmaznak Várfalvi kátéi is, amelyek nem kötődnek

8 KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius egyház története*, I, i. m., 444–446.

9 KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius egyház története*, II, i. m., 498–499.

10 ENYEDI György, *Explicationes Locorum Veteris et Novi Testamenti, ex quibus trinitatis dogma stabiliri solet*, Claudiopoli, 1598 (RMK II, 281), 111–120.

11 BALÁZS Mihály, *Elhúzódó felekezeti eszemeny és rendhagyó kátéirodalom: Az unitáriusok kátéiról a kezdetektől a dézsi komplanciáig* = *Uó, Felekezeti eszemeny és fikció*, Bp., Balassi, 2006 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 8), 59.

úgy az anabaptisztikus hagyományhoz, mint a rakówi, ám annál határozottabban beszélnek arról, hogy a mosódás az elme és az erkölcs megtisztításának a jele, s a keresztény életre való elköteleződés bizonyítéka. Rendelkezésünkre áll egy olyan latin nyelvű kéziratos prédikáció is a 17. század első feléből (sajnos a közelebbi datáláshoz nincsenek adataink), amely részletesen taglalja ezt a kérdést. Előbb kifejti, hogy a keresztységnek nem csupán a hit megvallása a feltétele, hanem az is, hogy a rossz erkölcsöktől megszabaduljon az ember, s ezt kész legyen tetteivel is bizonyítani. A kálvinista predestináció-tannal való burkolt vitára célozhat, hogy ezt követően élesen polemizál azokkal, akik szerint kevés az ilyen hívő. Ezután arról beszél, hogy a Krisztus utáni 2. századig ezt vallották a keresztények, akik a keresztségi alámerülésben, az úgynevezett immersióban a régi ember halálát és eltemetését vélték fölfedezni. Majd a romlás bemutatása következik, amelynek részese volt Luther, Melancthon, Béza és Kálvin is. Itt azonban megfordul a gondolatmenet, mert azt olvassuk, hogy az lenne helyes, ha az apostolok idejét követnénk most is, ám a botrány elkerülése végett, s hogy ne adjanak fegyvert ellenfeleik kezébe, akik a közbéke felforgatásával vádolják őket, azt javasolja, hogy ők is kereszteljék meg a gyermekeiket. Hasonló leegyszerűsítési törekvést látunk akkor is, amikor a *Magyarázatot* Enyedi ide vonatkozó magyarázatával szembesítjük. A nagy 16. századi püspök könyvének roppant gondolatgazdag fejezete ez, ahol egyrészt a *sacramentum* kifejezés keletkezéséről olvashatunk, majd nagyon érdekes nyelvelméleti fejtegetés következik arról, hogy az *incantatio* (a bűvölés) letéteményeseinek tartott pápisták a tárgyalt bibliai hely felolvasásának hatalmat tulajdonítanak, s úgy vélik, hogy a hangsor elhangzása képes átalakítani a lelket. Az elméleti fejtegetésekhez nagyon konkrét oldalgázások csatlakoznak annak taglalásakor, hogy az Újszövetségben nincs nyoma annak, hogy az apostolok az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében kereszteltek volna. Enyedi itt rendkívül szellemesen egy platformra helyezi a nagy jezsuita polemikus Bellarminót, Luther elszánt ellenfelét, Ecket és Bézát, akik majd ugyanúgy vallják, hogy az írás ellenében feltételezett hagyományt kell követni.

Az unitáriusok simulékonyabb arculatát megmutatni akaró Csanádi eltekint ezek felidézésétől, jóllehet a traktátus befejező része erősen kötődik Enyedihez. Csanádi ezt egy krisztológiai „bevezetővel” látja el, s ebben hangsúlyozza, hogy Krisztus nem egy állatú az Atyával, nem örökkévaló, nem mindenható, nem halhatatlan és láthatatlan, az Atya támasztotta fel, s hatalma Istentől adatott. Tagadja Krisztus kettős természetét, és közbenjáró mivoltát emeli ki, majd szembeállítja az Atyával, aki mindenkinek kútfeje, és aki maga kegyelmez meg nekünk Krisztus és a Szentlélek által. Csak eztán tér rá szorosabban a bibliai hely megtárgyalására, hol a többnyire Enyeditől átvett érvekkel igazolja, hogy valaki nevében keresztelni nem jelenti, hogy azt önmagától való istennek kelljen hinni, csupán arra utal, hogy azt igaz tanítónak kell elismerni. Másfelől a vízzel való keresztségnél az apostolok csupán Jézus nevében kereszteltek, ami nem azt jelenti, hogy ellentmondtak volna Krisztus Máté 28-ban adott parancsának. Ugyanis a lélekben való keresztség lényege, hogy a nép megtanulja és elfogadja, hogy Krisztus az Istennek megígért messiása, ki által az Atya meg akar békélni az emberekkel. A tárgyalt helyen csupán azért van ilyen világosan szó az Atya, Fiú, Szentlélekről, mert Jézus messiás voltáról az Atya, Fiú és Szentlélek tesz tanúbizonyságot.

A történet innen ismerős. Csanádi *Magyarázata* Vári Szárnyas János prédikátor keze ügyébe akadt, akit Bethlen Gábor hívott Kolozsvárra 1616-ban, hol 1620-ig töltötte be ezt a tisztséget. Vári „hazug számár”-nak nevezte Csanádit, s egy hosszabb cáfolattal is készült ellene. Mindez Csanádi fülébe jutott, aki megelőzte a református prédikátort, s egy latin nyelvű feleletet készített a szidalomra. Szárnyas János *Magyarázatot* cáfoló munkája 1617-re készült el, Csanádi azonban egy magyar nyelvű irattal ezt is megválaszolta: *Pöröly, mellyel amaz Szent Máthé evangéliomának XXVIII-dik részében való igék felöl...*¹² E vita bizonyíték arra, hogy az antitrinitáriusok és a reformátusok között kemény összecsapások folytak, s az unitáriusok még mindig „teológiai erősen felvértezett” ellenfélként álltak helyt.¹³ Azt is jelzi továbbá, hogy az erdélyi unitáriusok a 17. század első évtizedeiben sem mondanak le arról, hogy vallási nézeteiket, hitigazságait és világnézetüket irodalmi eszközökkel is védelmezzék az erősödő reformátussággal szemben.¹⁴

E helytállásra szükség is volt, ugyanis a 16. század végétől az alapvetően unitárius vallású Kolozsváron a reformátusok fokozatos térnyerése követhető nyomon. A folyóiratszám előző (Rettegi János *Az ariánusok ellen való készület* című szövegével foglalkozó) tanulmánya már részletezte Bocskai reformátusokat erősítő és Báthory Gábor eklézsialapító szerepét.¹⁵ A reformátusok megizmosodása azonban Bethlen Gábor uralkodása alatt bontakozott ki leginkább. Bethlen nem csupán politikailag igyekezett legitimálni hatalmát,¹⁶ de a református hit államvallássá tétele is céljai közt szerepelt. Mindezt több fronton kívánta elérni: egyfelől kiterjedt mecenatúrával a kultúra területén, másfelől irodalmi propagandával és a reformátusokat erősítő, az unitarizmust gyengítő országgyűlési határozatokkal. 1614-ben a református iskolai oktatás megindulásával párhuzamosan Dési P. Istvánt kinevezve másodlelkési tisztséget hozott létre. Az Óvárban a második parókiális ház megvásárlásával egyfajta református központ és infrastruktúra alakult ki, s ezért egyáltalán nem véletlen, hogy a fejedelem 1622-ben Kolozsváron tervezte megalapítani akadémiáját. Ebből a célból a reformátusoknak adományozta a Farkas utcai templom és kolostor épületét, 1628-ban pedig az újonnan alakult szász református gyülekezetnek (amit az 1626-ban unitárius hitből áttért szász polgárok alkottak) adományozta imaterem céljára a János Zsigmond építtette Apellatiumot.¹⁷ Melotai Nyilas *Speculum Trinitatis*ának előszavából jól látszik, hogy a fejedelem az épületadományok mellett a peregrináció támogatásával is az ekléziát kívánta erősíteni, hogy a visszatérő alumnusok később lelkési és tanítói állást lássanak el.¹⁸ A fejedelem 1617–18-ban több nyilvános unitárius–református hitvitát tervezett

12 PAP, *i. m.*, 198–199. Csanádi *Pöröly* című munkája kéziratban maradt fent; szövegét Pap Balázs tanulmánya végén közli: 207–216.

13 *Uo.*, 196–197.

14 BÁLINT KESERŐ, *Die ungarische unitarische Literatur nach György Enyedi (Über ideengeschichtlich relevante Werke aus der Zeit 1597–1636) = György Enyedi and Central European Unitarianism...*, *i. m.*, 116–117.

15 BALÁZS Mihály, *Varsolci János és Rettegi János ismeretlen szövegeiről*.

16 PÉTER Katalin, *Bethlen Gábor uralkodásának első szakasza*, *Confessio*, 3(1980)/3, 25–40.

17 SIPOS Gábor, *A kolozsvári református egyházközség a XVII. században = Kolozsvár 1000 éve: A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai*, szerk. DÁNÉ Tibor Kálmán, EGYED Ákos, WOLF Rudolf, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2001, 113.

18 MELOTAI NYILAS István, *A Speculum Trinitatis előjáró beszéde = Bethlen Gábor emlékezete*, szerk. MAKKAI

Kolozsvárott.¹⁹ Sajnos e disputákról kevés adattal rendelkezünk, ám megvalósulásukat jelzi az *Unitárius egyháztörténet*ben Csanádi neve alatt említett kéziratos munka, melyet minden bizonnyal a reformátusok láttak el az alábbi címmel: *Colloquium inter Paulum Csenadium Samosatenianum rectorem scholae Claudiopolitanae et Stephanum Geleinum Orthodoxum collegii Albensis Rectorem...*²⁰ A mű a gyulafehérvári kistemplomban, Bethlen Gábor jelenlétében, Csanádi és Geleji Katona István közt lezajlott hitvitáról számol be, melyről Geleji Katona is megemlékezik (erősen propagandisztikus felütéssel és az évszám torzításával) a *Titkok titkáiban*. A reformátusok célja az volt, hogy bebizonyítsák, hogy az unitáriusok eltávolodtak az 1579-es *Consensus ministrorum* elveitől és az *innovatio* vádja alapján szankciókkal sújthassák őket. A feljegyzések szerint Csanádi egy bibliai helyet félremagyarázva Krisztust „csinált Istennek” mondta, mely kijelentésével magára vonta Bethlen Gábor haragját, s a fejedelmi büntetéstől csupán az oltalomlevél mentette meg.²¹ A vitákban az unitáriusok álláspontjáról tájékoztató további szöveg Valentinus Radecius Bethlenhez címzett *Apologiája*, melyről részletesen a soron következő tanulmány tájékoztat.²²

Visszatérve a *Magyarázathoz*: a vázolt kontextusban válik igazán érdekessé, hogy Csanádi a munkát Bethlen István nevének feltüntetésével írta meg. A szakirodalom egy része egyéb momentumok alapján hangsúlyozza Bethlen István unitáriusokkal szembeni szimpátiáját,²³ de közvetlen adatok ezt nem igazolják. Meggondolkodtató mozzanatok ugyanakkor vannak. Az *Unitárius egyháztörténet* Bethlen Istvánról az óvári iskola fasciculusa alapján mint unitárius jótevőről emlékezik meg,²⁴ s feltehetjük, hogy talán Csanádi Pál tanította is őt. Mindenesetre Bethlen a rokonsága útján is kapcsolatba kerülhetett a püspökkel, hiszen lánya az unitárius hitet megtartva a szintén unitárius Kolozs megyei főispánhoz, Zólyomi Dávidhoz ment feleségül,²⁵ akit Csanádi Pál pártfogójaként is ismerünk.²⁶ Bethlen unitáriusokkal való viszonyát Enyedi György *Explicationes*ének magyar nyelvű kiadásával szokás körvonalazni, mely a fejedelmet megkerülve Bethlen István utólagos engedélyével került kiadásra. A Csanádi *Magyarázata*ban is felhasznált Enyedi-munka páratlanul fontos volt az unitáriusok számára, hi-

László, Bp., Európa, 1980, 597–598. Vö. VITA Zsigmond, *Bethlen Gábor szellemi arcképéhez = Uő, Tudománnyal és cselekedettel*, Bukarest, Irodalmi, 1968, 11–56, főként: 25–29.

19 KESERŰ Gizella, *Az erdélyi unitárius egyház megkésett konfesszionalizálódása és a lengyel testvérek a 17. század elején = „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*, főszerk. JANKOVICS József, felelős szerk. CSÁSZTVAY Tünde, szerk. CSÖRSZ Rumen István, SZABÓ G. Zoltán, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007, 433 (http://www.iti.mta.hu/Szorenyii60/Keseru_Gizella.pdf).

20 KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius egyház...*, II, i. m., 499.

21 MOLNÁR B. Lehel, *A háromszéki unitáriusok 17. századi történetéhez: Toposz és valóság közt*, *KerMagv.* 118(2012)/3, 250–251. Továbbá: PAP, i. m., 201–203. Vö. SZABÓ András Péter, *A dési per történeti háttere*, *Egyháztörténeti Szemle*, 4(2003)/2, 35–36.

22 MOLNÁR Dávid, *Valentinus Radecius: Apologia*.

23 Vö. PAP Balázs, *Csanádi Pál ismeretlen Pörölye = Miscellanea: Tanulmányok a régi magyar irodalomról*, szerk. SZENTPÉTERI Márton, Bp., József Attila Kör–Kijárat, 2001, 232–233.

24 KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius egyház...*, II, i. m., 568.

25 *Uo.*, 569.

26 *Uo.*, 497.

szen azt a püspök a megosztott antitrinitarizmus közös dogmatikai letéteményeseként írta meg.²⁷ Jelentőségét a reformátusok is felismerték, hiszen Melotai Nyilas Istvánnak *Az mennyei tudomány szerint való irtvány...* című munkája (1617) óta a református prédikátorok támadásának középpontjában az *Explicationes* állt. Ennélfogva érthető, hogy Bethlen Gábor nem engedélyezte volna a munka magyar fordításának megjelentetését.²⁸ A kiadvány 1619-ben a Heltai-nyomdában, hosszas előkészületek és felülvizsgálások után Makai Nyíró János gondozásában mégis megjelent, természetesen titokban. E kiadás a 17. századi unitáriusok egyik legjelentősebb vállalkozásaként értékelhető. Ismeretes, hogy a fejedelem távollétében a gubernátor szerepet vállalt az ügy elsimításában, hiszen ő oldotta fel a kiadványt a tiltás alól.²⁹ Az *Unitárius egyháztörténet* ennek okán egyenesen új Gamalielnek nevezi őt, és a városi jegyzőkönyvre hivatkozva megemlíti, hogy az unitáriusok hálájuk jeléül egy „aranyos kupát” ajándékoztak a gubernátornak,³⁰ ki később – amint arról egy levélrészlet tanúskodik – szívélyesen köszönte meg az ajándékot.³¹ Talán egyetérthetünk Tóth Kálmánnal abban, hogy a kiadvány engedélyeztetése mögött nem feltétlenül Bethlen István unitáriusok iránti rokonszenvét kell látnunk, hanem az inkább Péchi Simon közbenjárásának érdeme. A kiadványt csak belső használatra engedélyezte az országgyűlés, terjesztését pedig továbbra is tiltották, így az unitáriusok sikere csupán abban állt, hogy megmenekültek a fejedelmi sajtójog kijátszásának következményeitől.³² Bethlen és Péchi kapcsolatát jellemzi ugyanakkor, hogy miután 1621-ben a fejedelem letartóztatta a kancellárt, az több levélben fordult a gubernátorhoz, aki talán szót is emelt érdekében.³³ Péchi a megfelelő összeg ellenében 1624-ben kiszabadult: Bethlen Istvánt is ott találjuk az érte kezességét vállalók névsorában.³⁴

27 BALÁZS Mihály, *Palaeologus és Fausto Sozzini között: Enyedi György irénikus antitrinitarizmusa = Uő, Felekezetiiség...*, i. m., 95.

28 TÓTH Kálmán, *Könyvnyomtató Makai Nyíró János deák = Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*, szerk. BODOR András, Kolozsvár–Bukarest, Tudományos Könyvkiadó, 1957 (A Bolyai Tudományegyetem kiadványai, 1: Tanulmányok, 1), 596.

29 Uo., 598–599.

30 KÉNOSI TÖZSÉR–UZONI FOSZTÓ, *Az erdélyi unitárius egyház...*, I, i. m., 337.

31 „Az kegyelmetek nekem küldötte ajándékát az kegyelmetek böcsületes attyafiai (Balassi Bálint és Stenczel János) én nekem megadák és szóval való izenetét is referálák. Hogy azért kegyelmetek engem mostan is ajándékával s mind penig attyafiaival látogat, azt kegyelmetektől szeretettel vöttem mint barátimtól; igyekezem is rajta, hogy kegyelmeteknek más dologban minden occasióval, secundum meum posse kedveskedhessem és szolgálhassak érette”. A levelet Nagy János idézi Hídvégi Mikó Ferenc életrajzában. A levél lelőhelyét Kolozsvár városi levéltár, Fasc. II. 77. jelzettel adja meg. NAGY János, *Hídvégi Mikó Ferenc életrajza*, KerMagv, 10(1875)/1, 41, 2. lábjegyzet. Nagy János az Enyedi-munka engedélyezését 1622-re teszi.

32 TÓTH, i. m., 599. Továbbá: BALÁZS Mihály, *Máté Toroczkai = Ungarländische Antitrinitarier III. Demeter Hunyadi, Pál Karádi, Máté Toroczkai, György Válaszúti, János Várfalvi Kósa*, szerk. Uő, Baden-Baden, 2006 (Bibliotheca Dissidentium: Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles, 23), 127.

33 BORBÉLY István, *Péchi Simon Psalteriuma*, Erdélyi Múzeum, 30(1913)/5, 378.

34 DÁN Róbert, *Az erdélyi szombatosok és Péchi Simon*, Bp., Akadémiai, 1987 (Humanizmus és Reformáció, 13), 201.

A gubernátor érdekeltségi köreiből egyébként további unitáriusokat találunk. Monok István szerint az 1636–38-as években Bethlen István körül egy olyan társaság csoportosult, melynek tagjait kizárták a hatalomból, s sértettek voltak birtokszerzési és vallási ügyekben.³⁵ Erre jó példa a Kapi András tisztségének és jószágainak védelmére létrehozott 1630-as szövetség, melynek tagjai között ott látjuk az unitárius Keresztesi Pált és Mikó Ferencet is.³⁶ Bethlen István írnoka, Fiátfalvi György ugyancsak unitárius vallású volt, ki 1626-tól az erdőszentgyörgyi iskola rektora lett.³⁷ Monok István szintén a gubernátor köreiből számlálja Bethlen Péter peregrinus társait és mecenatúráját, melyről még részletes áttekintés nem készült. Így szempontunkból csupán Laskai János személyét emelhetjük ki a gubernátor környezetéből, aki 1644-ben megjelentette *Jesus Kiralysaga; Melynek Idvességes birodalma alá, hat-ható erősségekkel intettetnek, ki-vált-képpen az erdelyi proselyta zsidók munkáját, melyet még a dési komplanáció idején írt a zsidózók meggyőzése céljából.* Ennek ellenére rosszállóan vélekedett az 1638-as végzésekről, mivel szerinte „gyomroskodás nélkül” kellene eltántorítani a szombatosokat nézeteiktől.³⁸

A felsorolt adatok ugyan betekintést nyújtanak Bethlen István és az unitáriusok kapcsolatába, azonban nem állíthatjuk ezek alapján, hogy Bethlen István egy toleránsabb egyházpolitika letéteményese lenne. Az unitárius történetírás gyakran részrehajló, így egyes adatait megfelelő kritikával kell kezelni. A gubernátort körülvevő csoportosulásból sem lehet messzemenő következtetéseket leszűrni, hiszen a politikai, pénzügyi és gazdasági érdekek gyakran nagyobb szerepet játszottak a vallási hovatartozásnál. Mindazonáltal érdekes, hogy a fejedelmi egyházpolitika idején több unitárius mű kapcsán merül fel a gubernátor személye, de Csanádi *Magyarázatának* címében inkább taktikai megfontolásból szerepelhetett Bethlen István neve az unitárius-református dogmatikai harcok közepette.

Függelék

*Amaz Szent Máté Evangéliumának 28-dik részében való igéknek, Kereszteljetek az Atyának, Fiúnak, Szentléleknek nevében Szentírás szerént való magyarázása, melyet (a Nagyságos Bethlen Istvánnak, urunk önnagysága tanácsának, Hunyad vármegye ispánjának és Huszt vára fő kapitányának kívánságára) az Bibliából szedegetett Kolozsvári Csanádi Pál Hazájának és országának Mestere: Anno Christi 1615. 28 xbr.*³⁹

Így vannak az igék:

Azért elmenvén tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevébe.

35 MONOK István, Cseffei László (1592–1662), Száz, 122(1988), 622–623.

36 LUKINICH Imre, Bethlen Gábor uralkodása történetéhez, Történelmi Tár, 9(1908), 246–247.

37 SZABÓ T. Attila, Fiátfalvi György Pokolbeli látomása 1626-ból, ItK, 41(1931), 73. Erről lásd még: LAKÓ Elemér, Fiátfalvi György erdőszentgyörgyi mester históriája 1626-ból, KerMagv, 85(1979)/1, 39–54.

38 Laskai János válogatott művei: Magyar Justus Lipsius, s. a. r. TARNÓC Márton, Bp., Akadémiai, 1970 (Régi Magyar Próza Emlékek, 2), 56–60.

39 Értsd: december

Itt mindenek előtte azt kell megérteni, ki mondja ez igéket és micsoda alkalmatossággal, mert gyakorta az ellenkező atyafiak az Írásból mondanak,⁴⁰ valami homályos mondást hoz⁴¹ elő, sem az elejét, sem az utulját, honnan jó, s mire mégyen, meg nem tekintik, és így sem az ő magok, sem pedig az, kiket tanítanak, ép és egész értelmére az Írásnak nem jutnak.

Minekutána ezért az Úr Jézus Krisztus halattaiból dücsőségesen feltámadott volna, és Galiliában az tanítványoknak megjelent volna, így szól nekik: Adatt nekem minden hatalom mennyen és földön.⁴² Azért menjete, tanítsatok minden népeket, megkeresztelvén őket Atyának, Fiúnak stb. nevében.⁴³

Az hol értsük, hogy az feltámadatt Jézus mondja ezeket, nem más, nem oly Isten, az ki meg nem holt, vagy öröktől fogván való volt, és ki az Atya Istennek állatjában egy volt, hanem az megfeszített, megöletett és az Atya Istentől feltámasztatott Krisztus, az hol nyilvánossággal önnönmagát az egy örökkévaló, láthatatlan Istentől megváltotja.

Mindazonáltal ez egy így az.

Fiúnak – mind az mü vallásunk, mind az ellenkező értelem szerént – az Jézus Krisztus értetik. De az egyetlenség közöttünk azt mondja, hogy itt olyan Fiú értetik, az ki az Atyával egy állatú, egyaránt örökkévaló, mindenható, láthatatlan, halhatatlan. Sőt elébb is mennek, e locusból az istenségben három személyt is hoznak bé, holott az Szentléleknek is külön személyt tulajdonítanak.

Mi pedig ellenben azt mondjuk, hogy az Fiú nevezetin értik amaz ember Jézus Krisztus, az ki felől ezen 28. kaputban is az szent evangélisták azt írják, hogy megöletett és feltámasztatatt, ki oly Fiú, aki nem egy állatú az Atyával, nem örökkévaló, nem mindenható, nem halhatatlan és láthatatlan, hanem egy Istennek Szentlelkétől fogantatt és az üdönek teljes voltában az asszanyi állattól született, törvény alá vetett. Látható és tapasztalható testben volt, mely testben halált is szenvedett, és feltámasztatván az Istentől mindeneknek urává tétett.

Lássuk azért, melyik magyarázat áll meg az Istennek értelme szerént. Elsőben – amint immár itt megláttok – szól az Fiú maga felől, csak az tájban támadott vala fel. Az örökkévaló Istenséghez pedig nem fér az, hogy feltámadjon, mert meg sem halhat. Azért második személyt az istenségben hádd,⁴⁴ azt, az kinek Szent Tamás sebét megtapogatá.

Ha pedig valaki mondoná, hogy holott az Krisztusban két természet vagy, isteni és emberi, és oda feljebb, az hol feltámadása felől emlékezünk, az evangélista szerint az fiúi nevezeten érteni kell az Krisztusnak emberség szerént való állapotát, itt az helyben pedig isteni természetit.

Erre először azt felelem, hogy nem tart az Szentírás ez felől két természetet az mi üdvezítőnkben, hanem az hol emlékezet vagy természetiről mindenütt, még mennyben menetele után is embernek nevezi. Róm 5, 15; 2Tim 2, 5. Micsoda változás volna olyan hirtelenséggel az evangélistában, holott az 17. versben az ember Krisztusról, kit

40 Helyesen: mondanak

41 Helyesen: hoznak

42 Mt 28, 16, 18.

43 Mt 28, 19.

44 Értsd: hagy

szemekkel láttanak az apostalok, holott is mindjárt az halhatatlan, láthatatlan részről szólana, mintha, hogy⁴⁵ egyik természetit, hol az másikat mutatná elő az evangélista. Nincs az isteni természetben efféle metamorphosis, hogy az embert csabagossa, hol egyet mondjan, hol mást, hanem egy az Jézus Krisztus, az ki itt szól az apostolokhoz, és őket az evangélium prédikálására küldi ez világra. Szent Pál is azt mondja, hogy ő nem tud, nem is ismeri⁴⁶ más Krisztust, hanem azt, kit felfeszítettek. 1Kor 2, 2.

Másodsor, ha azt mondanád, hogy itt az evangélista az Atyát, Fiút és Szentlelket egybe foglalja, azért műnekünk is egymástól nem kell elválasztanunk, efelől oda alább bővebben szólok, de most csak azt mondom, hogy el kell egymástól választanunk az Atyát, az Fiút, mert különben meg nem áll semmi magyarázása, melyet így mutatok meg. Azelőtt való versben így szól az Úr: adatatt énnekem teljes hatalom mennyen és földön. [Mt 28, 18b.]

Kérdem: kinek adatott, kitől adatott? Az Krisztusnak az Atyától. Azért az kinek valami adatik, az ki adja hatalmasabb, bővölködőbb annál, az kinek adja. De mindnyájan úgy értjük, hogy az Atyától adatott az Krisztusnak hatalom, azért az Atya hatalmasabb és bővelkedőbb az Fiúnál az kinek az hatalmát adta, és így nem tehetjük oly egysesekké őket, hogy egy állatnak mondjuk.

Ezen argumentumot világosítja és bizonyítja Szent Pál 1Kor 15, 26–29. Mikor így szól az Isten: az Krisztusnak mindeneket lábai alá vetett, mikor így szól: mindenek alája vettettvén kétség nélkül, azon kívül az ki alája vettett. Mikor pedig neki mindenek alája vettettnek, az Fiú alája vettetik, hogy az Isten légyen mindenekben minden.

Világos mondás ez, és ebből azt hozom ki, ha Szent Máténál az Fiú nevezetén érti az Fiú Istent, az ki egy állatú az Atyával és senkitől semmit nem vett, sem le nem teheti hatalmát, itt és Szent Pálnál ugyan azon Fiú Istent kell érteni. De itt azt mondja, hogy az Atya Isten mindeneket alája vetett magán kívül, és az Fiú alája vettetik jövődöben. Ez féle állapot pedig nem illik az mindenható mennynek, földnek teremőjének, hogy nálánál valakit feljebb volt⁴⁷ ismerjen, és másnak alája legyen vettette. Az Fiúhoz pedig hozzá illik, azért itt az Fiú megválasztatik az Atyának istenségetől.

De mégis itt azt forgotjuk, hogy azt mondja Krisztus urunk ide alább a második versben: Íme én veletek vagyok mind világ végezetéig. [Mt 28, 20b.] Hiszen emberi mód szerint nem lehet, mert mennyben ment, azért istensége szerint léssen vélek. Erre ez az válasz:

Elsőben: mikor azt mondja Krisztus urunk, hogy vélek vagyok, ezt az hatalmat, hogy vélek vagyok, azt mondja oda följobb, hogy adta az Atya Isten, azért Istentől vött hatalommal vagon az ő híveivel.

Melyet mű nem hogy tagadnánk, hanem minden nyomorúságunkban ez kiváltképpen való vigasztalásunk, hogy Isten az ő fiát műnekünk adta, ki Szentlelkével minket minden ügyünkben gyámolít.

Másodsor: azt mondja Szent Péter Act 3, 20–23. Hogy az Isten Mózes által azt mondja: prófítát támoszt az Isten tünéktek az tü atyátokfiai közül. Itt is pedig ugyanazon Fiú-

45 Értsd: hol

46 Helyesen: ismer

47 Helyesen: valót

ról szól Szent Máté, azért itt is oly fiakat kell érteni, az ki az zsidók közül származott és az Ábrahám magva volt, mely semmiképpen ahhoz az Istenhez, az kit az mű ellenkezők⁴⁸ innét ki akarnak hozni nem fér, hanem olyan Fiúhoz, kinek nevében – Szent Máténál vagyon – mosogassanak: ez az, ki Ábrahámnak magva volt.

Ezek immár így lévén, jer, világosítsuk meg az igéket, és lássuk, mi értessék az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevezet in az evangélistánál.

Az Atyának nevében megmosogatni semmi nem egyéb, hanem megtanítani az megtérendőket arra, mint kelljen értenünk az Atya Isten felől mindeneknek. Az Fiúnak nevében mosogatni nem egyebet térszen, hanem mit kelljen tudni az Fiú felől. Harmadszor, mi léssen az Szentlélek, és mit kelljen hinnünk felőle.

Kereszteltek az apostolok azért az Atyának nevében, hogy tudniillik ő legyen az az Isten, az kitől mindenek vannak, és az ki egyedül kútfeje minden jónak, és ki az emberi nemzetségnek csak ingyen való könyörültségéből megkegyelmezett, váltságot, szabaddulást és büntől való megszabadulást szerzett.

Az Fiúnak nevében kereszteltek így, hogy az ki lelke üdvességét meg akarja nyerni és Isten fiává akar lenni, ezt az Fiút kellett közbenjárónak vallani, és ez felől elhitték, hogy az Istennek jobb karja által az halálból feltámasztatott, mind földön, mennyen hatalmat vött, úrrá és Krisztussá tétetett, úgynnyira, hogy csak őáltala található⁴⁹ meg minden az ő üdvességét.

Az Szentléleknek nevében keresztelték így, hogy az Isten az ő Fia lelkét műbelénk adta, az mely Lélek által immáron mű az Istent, ki annak előtte bűneinkért tőlünk eltávozott vala, szerelmes édes Atyának nagy bizodalommal mondjuk, és hisszük, hogy csak az az Lélek, az ki minket minden külső, belső nyavalyánkban vigasztal, és hogy az Istent az Krisztus által segítséggül hívjuk, gerjeszt és indít.

Ezekre elég bizonyágink vannak széjjel az Újtestamentumban. Nem az tartatik azért az Atya Isten felől, hogy örök üdőtől fogván magát gondolván, abból az gondolatból szült volna egy természet szerént való fiat, az kivel együtt osztán ez világot egyenlő akarrattal semmiből teremtette volna is, mindazáltal azt az szülést, az melyet öröktől fogván kezdett meg, el nem végezte volna, hanem annakutána is mindörökké szülné, mert az vallások azoknak, kik az Fiat az Atyának állatjából szült volna mondják.

Az Fiú felől is nem azt tanítják, hogy az megtérendők azt el hinnék, hogy az Fiú az Atyának állatából született, és most is szülotik, hogy az látható világot az Fiú teremtette volna és Augustus császár idejében csak egy természetű volna, uralkodásának pedig 42. esztendejében két természete kezdett volna lenni; hogy az Mária méhéből bényészett volna; hogy osztán emberből és Istenből állott volna; hogy az mikor az zsidóktól embersege szerint megöletett, az benne való örök Istenség csak nyugodt volna; hogy osztán az megholt Krisztus az önnön maga, nem Atyjától vött hatalommal feltámasztatta volna; hogy embersege szerént nem könyörgött volna. Az Szentlélek felől is arra tanított az népet, így⁵⁰ az Atyával és Fiúval egy állatú Isten legyen, hogy annak külön úgy könyö-

48 Helyesen: ellenkezőink

49 Helyesen: található

50 Értsd: hogy

rögjünk, mint az Atyának, hogy kiváltképpen való személy légyen. Több sohult sincsen ez féle értelem felől, hogy ilyen vallásra tanították volna az apostolok az pogányokat, csak egy punktumot is az Írás nem emlékezik róla, noha az mű ellenkezők⁵¹ is, hogy mű ezeket az melyekről egy ige sincsen az Szentírásban, lelkünknek ismeretei ellen nem valljuk, kígyót, békát kiáltanak ránk, de azzal mű nem gondolunk.

Menjünk az dologra, az oda fel való diskurzusból ilyen argumentumot formálok: Az micsoda értelemmel hagyta az Krisztus, hogy az apostalok kereszteljenek, olyan értelemmel kereszteltenek, de az apostolok olyan értelemmel kereszteltenek, hogy elhiggyük az Atyát mindenek teremőjének lenni és Istennek Eph 4, 6. Kegyes megtartójának lenni, ki az Jézus Krisztust feltámasztotta halottaiból, kitől és ki által mindenek vannak és higgyék, hogy az Fiút feltámasztotta a halottaiból, hogy az Fiú az Istentől az próféták által megígértetett Messiás, hogy az Fiú nevében akarja az Isten az embereknek minden bűneit megbocsátani. Az Szentlelket, hogy az mű hütünknek és reménységünknek záloga, kivel az Isten az Krisztust bő mértékkal felkente. Azért üdvezítőnek is ilyen értelemben hagyta hogy kereszteljenek, hogy az Atya, Fiú és Szentlélek felől ezeket, az melyeket mostan az Szentírásból előszámlálék, elhinnék az emberek.

Ez magyarázotnak igazsága ebből is megtetszik, hogy másutt is vagyon az keresztényekről szó, az hol hasonlóképpen az háromról van emlékezet, de különb-különképpen Szent Pál is Tit 3, 5–6. így szól: az ő irgalmassága szerént dicsőített⁵² meg mindeneket, az Szentlélek megújításának keresztisége által, melyet bőségesen kiönt miránk az mű üdvezítő Urunk Jézus Krisztus által.

Itt az hármot említi, de mindeniknek különb-külön cselekedetet tulajdonít, mert az Atya Istent az üdvességnék jó eredetinek mondja, az ki az bűnököt megbocsáthatja 2Kor 5, 18–21. Az Fiat pedig, az⁵³ az Szentlelket, az ő üdvességét⁵⁴ úgy említik, mint az kik által az Isten az ő üdvességet hozó kegyelmét mivelünk közli. Mert az kegyelem az Fiú által vagyon, melyenek⁵⁵ bizonsága és pecségi az Szentlélek. Azért Szent Máténál is az Atyát kűtfőnek kell tartanunk, mint szintén itt Szent Pálnál vagyon.⁵⁶

Továbbá mikor azt mondja: kereszteljetek Atyának, Fiúnak, Szent Léleknek nevében, nem úgy kell értenünk, hogy azokat az dolgokat mondják el az apostolok mikor keresztelnek, hanem hogy arra tanítsa őket, az miket, ha kereszténynek akarnak lenni, hinniek kell. Mert valahol ott az Apostolok cselekedetiben ugyan⁵⁷ emlékezet az keresztelésekről, sohult szóknak formájával nem éltenek,⁵⁸ sem Atyának, sem Fiúnak, sem Szentléleknek nevében kereszteltenek, hanem csak az Jézus nevében.

51 Helyesen: ellenkezőink

52 Értsd: dicsőített

53 Értsd: és

54 Helyesen: üdvösségüket

55 Helyesen: melynek

56 Vö. ENYEDI György, *Az ő és uy testamentum-beli helyeknek, melyekboel az az Háromsagról való tudománt szokták állatni, magyarázattyok.* (...) TOROCZKAI Mátétól (...) magyar nyelvre fordított, Kolozsvár, 1619, 222.

57 Értsd: vagyon

58 Értsd: éltek

Itt az ellenkező Atyafiaknak ilyen argumentumi vannak, az melyeket az győzhetetlen pajzsak tartottak.

Az kinek nevében keresztelkednek az emberek, az egyedül való igaz Isten, de az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében keresztelkednek az emberek. Azért az Atya, Fiú és Szentlélek az egyedül való igaz Isten.⁵⁹

Mennyi erőssége legyen ennek az argumentumnak az Szentírásban, jer lássuk meg. Elsőben, mert megvizsgálom az első praepozíciót, az holott így szól:⁶⁰ Az kinek nevében az emberek keresztelkednek, az egyedül való igaz isten. Ugye, ha úgy van, bizony nemcsak kettő, nem három, hanem egynéhány léssen egyedül való igaz Isten, és így az Isten egy is léssen, több is léssen, mely gondolat az keresztény emberektől távol legyen.

Ezt pedig bizonyítja Szent Pál 1Kor 10, 2. A zsidók mindnyájan Mózesben keresztelkedtenek⁶¹ meg, az tengerben és az ködben. Ha azért az egyedül való igaz Isten az, kinek nevében keresztelkednek meg az emberek között, kinek hogy Mózes egyedül való igaz Isten, melyet mondom, illetlen dolog.⁶²

Ha pedig mondánák, mikor valakiben megkeresztelkednek más, ismét mikor valaki nevében, itt azt nem mondja Szent Pál, hogy az Mózes nevében keresztelkednek meg az zsidók, hanem önmagában Mózesben.⁶³ Ez az instancia semmi, mert az Szentírásban az két szólásnak formája (valakiben és valami nevében) mind egyet téssen, melynek bizonyosságáról lásd meg: Joan 3, 18. Act 19, 3, Rom 3.⁶⁴ Azt mondja Szent Pál, hogy az Krisztus halálában keresztelkedtünk meg. Azér⁶⁵ az ráció jól megáll, hogy az kinek nevében keresztelkedünk meg, az egyedül való igaz Isten, úgy következik, hogy az Krisztus halála legyen az egyedül való igaz Isten.⁶⁶ Ládd-e mely alkalmatlan dolog jön ki belőle. Ismét: Act 19, 2–3. Talála Szent Pál egy néhány tanítványt, azt kérdé tőlük, hogy ha vettek-e Szentleket? Mondánák: Azt sem hallottuk, hogy van Szentlélek vagy nincsen.⁶⁷ Kérdé Szent Pál: Hát ki nevében keresztelkedtek meg? Kinek mondánák: Jánosnak keresztiségében. Vedd eszedben: az apostolok Jánost nem tartották Istennek, de még azt is mondják, hogy Jánosnak keresztiségében keresztelkedtek meg. Mely írásból megmutattatik, hogy nem következik, hogy az kinek nevében megkeresztelkednek, azt mindjártlan ömagától⁶⁸ való igaz Istennek higgyük lenni.⁶⁹

Ha pedig kérdended:⁷⁰ micsoda tehát valaki nevében megkeresztelkedni, ha azt nem teszi, hogy ömagától való igaz Istennek higgye lenni.

59 Vö. *Uo.*, 216.

60 Vö. *Uo.*, 217.

61 Értsd: keresztelkedtek

62 Vö. *Uo.*

63 Vö. *Uo.*, 217–218.

64 Vö. *Uo.*, 218.

65 Helyesen: azért

66 Vö. *Uo.*, 226.

67 Vö. *Uo.*, 224–225.

68 Értsd: önmagától

69 Vö. *Uo.*, 220.

70 Értsd: kérded

Ím, megmondom: valaki nevében megkeresztelkedni nem egyebet térszen, hanem azt igaz tanítónak, igaz doktornak ismerni, és hogy valakit az mondás tanít, az⁷¹ igaznak és üdvösségre való dolognak és tanításnak ismerje lenni.⁷²

Petrus Martyr azt írja epistolájában Róm 6, hogy az Krisztusban megkeresztelkedni nem egyéb, hanem az Krisztusnak poroncsolatja szerzése, hadnagysága alá állani.⁷³ Nem azt teszi tehát valaki nevében megkeresztelkedni, hogy azért örökkévaló Istennek vallja, mert arról az Írás semmit nem szól.⁷⁴ Továbbá az ellenkező Atyafiaknak az argumentumban való minor probatiójuk ilyen vala.⁷⁵ De az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében keresztelkednek meg az emberek.

Itten ha azt kívánod, hogy azt az prepozíciók megmutassák az Szentírásból, honnan mutatják meg, hogy az apostolok ezeket az ígéket, mikor kereszteltek, elmondották volna? Bizony sohunna meg nem bizonyíthatják, mert valaholt⁷⁶ emlékezet van az vízzel való keresztségről az Írásban, az apostolok mindenütt csak azt mondják vala, hogy az ki meg akar keresztelkedni, higgye el az Jézust Messiásnak, Krisztusnak, Istennek Fiának lenni. Így Act 8. mikor az szerecsen királyné komornyikja Fülepnek azt mondotta volna, hiszem az Jézust Istennek Fiának lenni, Fülep megkeresztelte őt.⁷⁷ Hasonlóképpen Act 18. mikor Szent Pál az tömlöctartót az tömlöcben az Krisztusban való hitre megtanította ezt mondván neki: Ha üdvezülni akarsz, higgy az Úr Jézusban és üdvezülsz te és a te házad népe.⁷⁸ Ezekből az példákból ilyen rációt formálok: senki az Krisztus parancsolatát jobban nem értette, sem véghez nem vihette, mint az apostolok. De az apostolok valamikor vízzel kereszteltek, sohult nem olvassuk, hogy az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében keresztelkedtenek volna, hanem csak az Jézus Krisztus nevében.⁷⁹

Azért nem áll az meg, hogy mindeneket keresztségekor az Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében kellett keresztelni, mert így az következnek belőle, hogy az apostolok nem jól kereszteltek volna, melyet nem mondhatnak, de ha mégis ugyan alább akarsz menni ennek mélyebb értelmiben, és akard tudni miért hagyta Urunk, hogy kereszteljenek Atyának, Fiúnak és Szentléleknek nevében, osztán az apostolok nem úgy cselekedtenek,⁸⁰ mint Krisztus urunk hagyta, ím erről is szólok.⁸¹

A Szentírásból két kiváltképpen való keresztségről vagy on emlékezet: tudniillik az vízzel való keresztségről,⁸² mint az többi között megmutatják Act 2, 38., Mat 20, 22. és az léleknek keresztségről, mint Marc 1, 8., Act 1, 5., Tit 3, 5–6.

71 Helyesen: azt

72 Vö. *Uo.*, 219.

73 Vö. *Uo.*, 225.

74 Vö. *Uo.*, 217–218, 221.

75 Vö. *Uo.*, 223.

76 Helyesen: valahol. Értsd: ahol

77 Vö. *Uo.*, 227–228.

78 Vö. *Uo.*, 228.

79 Vö. *Uo.*, 223–224.

80 Értsd: cselekedtek

81 Vö. *Uo.*, 223–224.

82 Vö. *Uo.*, 224.

Azért itt is kiváltképpen szól üdvezítőnk az lelki keresztségről, tudniillik, hogy tanítsák meg az népet arra, hogy lélekben meg akarnak mosódni (keresztelkedni), higgyék el, hogy az Atya adta ez világra az ő Fiát, hogy valaki azt el hiszi, hogy az Isten az által akar ez emberekkel megbékélni,⁸³ hogy örök életet nyerhessenek, mely hitnek nagyobb bizonyására az Szentlelket is elvennék, mert az Isten az ő Szentlelkét is rájuk szólítja vala és különb-különb nyelveken szólnak, és csudákat is tesznek vala.

De ha mégis kérdenéd: mi légyen oka, hogy ilyen világosan az Atya és az Fiúról és Szentlélekről vagyon emlékezet, ezt felelhetem erre, hogy az egész Újtestamentumnak fő céljának ez vala, hogy az emberek hinnék el, hogy azon Jézus az Istennek megígért Messiása és Fia, az mint meg vagyon írva a Joan 20, 31.⁸⁴ Minthogy pedig az tudományt az pogányról soha többé nem hallottak, és még az zsidók is igen kételkednek még vala, ha az-é az Messiás, avagy mást kelljen várniok, az mint Keresztelő János példája meg mutatja, azért szükség vala, hogy illendő jónak erről bizonyosságot tennének, ezek voltak azért az Atya, Fiú és Szentlélek. Ha kérdenék, miképpen lött az, ím megmondom: az Atya Isten az Jézus Krisztus felől mosdáskor ilyen tanúbizonyosságot tön. Mat 3, 11. Ez az én szerelmes fiam, kiben énnekem kedvem tölt, őtöt hallgassátok; Hasonlóképpen az táborhelyen, mikor Urunk színek változnék. Joan 12, 28.

Az második bizonyosság volt önnön maga az Fiú, holott ő magát sokszor mondotta az Isten Messiásnak és az Fiának, és az ő tanúbizonyosságát igaznak lenni kiáltotta Joan 8, 14; 1Tim 6, 13.⁸⁵ Harmadik bizonyosság volt az Szentlélek, ki az apostolokra kiöntetett vala, és azt kiáltotta vélek, hogy ez az igaz Messiás, kit Isten úrrá tött, mint megtetszik Act 4, 5–6.⁸⁶ Holott Szent Péter így szól: bizonyosan tudják azért az Izraelnek egész háza, hogy ez az Istentől tétettetett úrrá és Krisztussá, ez Jézust mondom, kit tü megfeszítettedek.⁸⁷ Az honnan megértheti amaz Szent János apostol első levelének első versében megírt ígéket is, az hol azt írja, hogy hármon vannak, az kik bizonyosságot tesznek. Hogy azért tovább ne nyújtsam írástomat, az háromságos doktoroknak is írásokból megmutathatom, hogy itt nem Istenségben levő három személyről szólott Krisztus urunk.⁸⁸

Mert mű helyet nem adunk se egy se más páternek, sed⁸⁹ doktornak, mindazonáltal az kik azon valláson vannak, helyet kell másoknak adniunk⁹⁰ és magyarázásokat bé kell venniük.

Hilarius azt *Lib 2. De Trinitate...* így ír ez hely felől: *Baptizare jussit Dominus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, in confessione auctoris et unigenis si et domini.*⁹¹

83 Értsd: megbékélni

84 Vö. *Uo.*, 227.

85 Vö. *Uo.*, 229.

86 Vö. *Uo.*

87 Vö. *Uo.*

88 Vö. *Uo.*

89 Helyesen: se

90 Helyesen: adniuk

91 Sancti HILARII Pictaviensis *De Trinitate* cvra et stvdio P. SMULDERS, Tvrholti, Typographi Brepols Editores Pontificii, MCMLXXIX. Sancti Hilarii Pictaviensis Episcopi Opera Pars II, 1 (Corpus Christianorum / Series Latina, 62) 38.

Ignatiosz is *Epistola ad Philippienses*⁹² így ír: *propter quod Dominus mittens Apostolos [dicit eis:] docete omnes gentes, praecipit eis: baptizare in nomine Patris Filii et Spiritus Sancti, in uno quidem, nequaquam tres, unus ejusdemque honoris.*⁹³

Baptizat et iis is ezen locust magyarázván így szól:

In baptismo consecramus Deo [scil. puerum], quoniam adopti ad optimam nostra [...] in Christo per spiritum sanctum sanctificantur.

Utolszor így kötöm bé beszédemet: ha Háromság Isten volna, és azt úgy kellene hinnünk, az mit el kell hinnünk, hogy egy Isten vagyon, melyről mind az Ó-, mind az Újtestamentumban poroncsolat vagyon és világos írás, mint Deut⁹⁴ 6. [4].

Halld meg, Izrael: az te Urad, Istened egy.⁹⁵ Nékünk egy Istenünk vagyon, amaz Atya s ezképpen⁹⁶ ha ez is úgy volna, és az mü üdvességünkre szükséges volna, vagy egy helyen meg volna írva: Halld meg, Izrael, az te Uradot Istenedet három, vagy nekünk három Istenünk vagyon: Atya, Fiú és Szentlélek.

De holott semmi ezféle nincsen, semmi írások nem találatnak az Szentírásban, úgy mint írás kívül való Írásnak hagyjunk békét, és csak ragaszkodjunk az Isten igéjéhez, mely légyen münékünk egy lámpásunk,⁹⁷ melynek világánál az boldogságot és örök életet, melyet ad az Űr Krisztus azoknak, az kik őtöt igazán hiszik és tisztelik, az utolsó napon megnyerhessük. Ámen.

92 Levél a filippieknek. Antiokeiai Szent Ignác (†177?) hét levele három változatban, nagy, kis és közép redakcióban maradt ránk. Egyesek szerint csak az utóbbi eredeti. A nagy redakció további hat levelet tartalmaz. Ezt Ignác *editio princeps*eként adták ki (Párizs, 1498). Juraj PAVIĆ, Tomislav ZDENKO TENŠEK, *Patrológia*, Szeged, Agapé Kft. Ferences Nyomda és Könyvkiadó, 1997 (Katolikus Teológiai Kézikönyvek, 24), 20.

93 S. Ignatius, *Ad Philippenses de Baptismate*, II.

94 A Második Törvénykönyv.

95 MTörv 6, 4.

96 Értsd: ekképpen

97 Zsolt 119, 105 („A te igéd lámpás a lábamnak, s ösvényeimnek fényesség.”). *Ó- és Újszövetségi Szentírás a Neovulgáta alapján*, Bp., Szent Jeromos Bibliatársulat, 1997, 119.